

Piotr Kotowicz

Żelazne grzywny grotopodobne z grodziska wczesnośredniowiecznego „Horodna” w Trepczy, pow. Sanok¹

Grodzisko „Horodna” w Trepczy (stan. 1) pod Sanokiem, położone w południowej części Pogórza Dynowskiego, w paśmie zalesionych wzniesień na lewym brzegu Sanu, wraz z sąsiednim grodziskiem „Horodyszcz” (Trepcza, stan. 2) i cmentarzyskiem kurhanowym (Trepcza, stan. 3) tworzy jeden z najciekawszych kompleksów wczesnośredniowiecznych w Polsce południowo-wschodniej (por. J. Ginalski 1997; 2000). „Horodna” obejmuje ponad 5 ha powierzchni i rozciąga się wzdłuż osi NW-SE na odcinku około 400 metrów, górując 90 metrów nad lustrem Sanu. Zostało ono odkryte w 1951 roku przez T. Żurowskiego (A. Żaki 1951, s. 188–189, przyp. 1; T. Żurowski 1955, s. 324; L. Gajewski 1959, s. 223–234, przyp. 1; M. Parczewski 1984, s. 184; 1986, s. 181) i dotąd praktycznie nie badane², poza penetracją powierzchniową A. Żakiego i M. Parczewskiego, w trakcie której pozyskano kilkaset ułamków naczyń wczesnośredniowiecznych. Na podstawie tych materiałów, datowanie grodziska określane jest przez różnych autorów w szerokich ramach chronologicznych od IX do XI wieku (M. Parczewski 1986, s. 184; ryc. 1; J. Poleski 1996, s. 112; ryc. 1; 2000, s. 204). Wysłunięto też interesującą hipotezę według której łączy się opisywane dzieło obronne z grupą trzech grodów w dorzeczu Wisłoki, określoną mianem typu „Wietrzno”, być może genetycznie powiązanych ze sobą i stanowiących pierwotnie jeden system militarny (E. Dąbrowska 1973, s. 54–56, ryc. 5; M. Parczewski, E. Pohorska-Kleja 1995, s. 78).

W latach 1994–1995 podczas planowych penetracji wykrywaczem metali omawianego grodziska³, odkryto m.in.

osiem zagadkowych (silnie skorodowanych), żelaznych przedmiotów, które określone zostały wstępnie jako trzpieniowate groty beltów do kuszy. Obecnie znajdują się one w zbiorach Muzeum Historycznego w Sanoku, oznaczone numerami inwentarzowymi 137 i 140.

Przedmioty te mają wydłużony, dość smukły kształt. Największa ich grubość przypada na 2/3 lub 3/4 długości. Przeciwnie końce są odmiennie uformowane. Krótszy z nich jest zawsze w przekroju okrągły lub owalny, natomiast dłuższy, klinowaty ma przekrój prostokątny. Przedstawiane tutaj okazy mają od 4,8 do 8,7 cm długości i ważą 10–45 g. Trzy egzemplarze ważą po 10 g (ryc. 2 d, g, h), jeden okaz 15 g (ryc. 2 e), dwa po 30 g (ryc. 2 c, f), a najcięższe po 40 i 45 g (ryc. 2 b, a). Największa szerokość omawianych przedmiotów waha się w granicach 0,9–1,5 cm. Jeden egzemplarz posiada ułamane „ostrze” (ryc. 2 h).

Podobne przedmioty odkryto dotychczas na Śląsku, Morawach i w Chodliku-Żmijowiskach na Lubelszczyźnie (K. Wachowski 1997, s. 69; K. Jaworski 1998, s. 470–473; S. Hoczyk-Siwkowska 2000, s. 238). Początkowo interpretowano je jako domniemane groty drewnianej maczugi lub pałki (K. Jaworski 1993, s. 216, ryc. 2 e), przebijak lub szydło (J. Łodowski 1972, s. 45), grot (A. Bartošková 1986, s. 330) lub grot żelazny bądź ostrze (A. Gardawski 1970, tabl. 15 b).

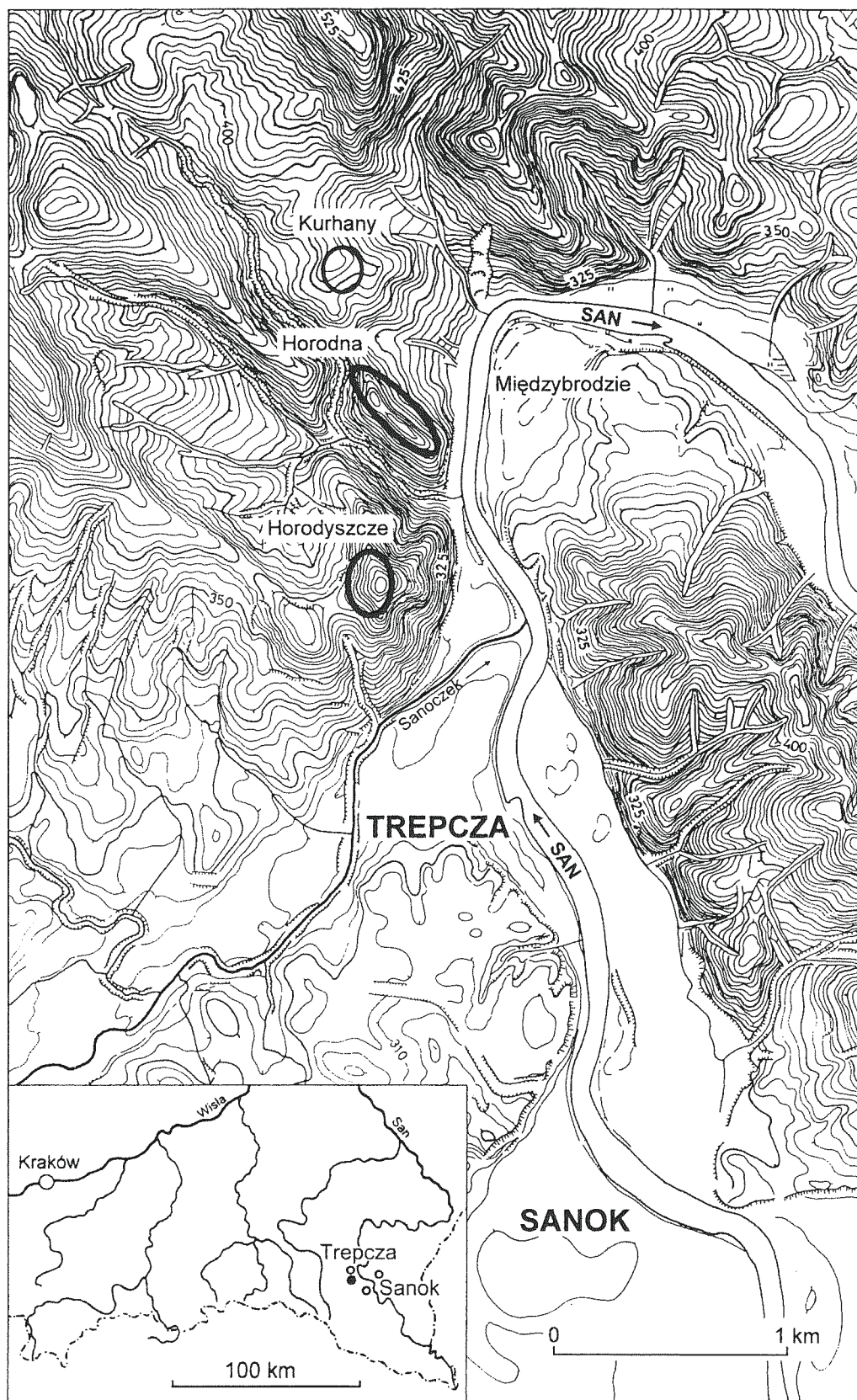
Ostatnio K. Wachowski wysunął interesujące przypuszczenie według którego omawiana kategoria zabytków określona została jako grzywny grotopodobne, będące formą pieniądza pozakruszcowego, stanowiącego wyższą (w stosunku do wymiany naturalnej), uniwersalną formę środka płatniczego służącego do rozliczeń lub regulowania zobowiązań. Celowo zdegenerowane i odprzedmiotowane, a przez to nie nadające się do użytku codziennego, zachowały jednak wartość surowca, który najprawdopodobniej podlegał później dalszej przeróbce. Neguje przy tym możliwość wiązania tych przedmiotów z półfabrykatami grotów, ze względu na to, że za-

¹ Autor składa serdeczne podziękowania mgr mgr Marii Zielińskiej i Jerzemu Ginalskiemu za udostępnienie materiałów do publikacji i wszechstronną pomoc, a także dyrekcji i pracownikom Muzeum Historycznego w Sanoku za życzliwą atmosferę. Szczególne słowa wdzięczności winien jestem dr hab. Andrzejowi Rozwałce, za przejrzenie niniejszego tekstu i cenne uwagi polemiczne.

² O wstępnych badaniach wykopaliskowych na „Horodnej” wspomina lakonicznie A. Kunysz, datując przy tym grodzisko na VIII–X wiek (A. Kunysz 1963, s. 91). W swej późniejszej publikacji nie potwierdza jednak tych informacji, wskazując „Fajkę” („Horodyszcz”) jako miejsce badań (tenże, 1968, s. 75).

³ Badania te wymuszone były nasilającą się działalnością tzw. „poszukiwaczy skarbów”, których łupem padły m.in. unikalne za-

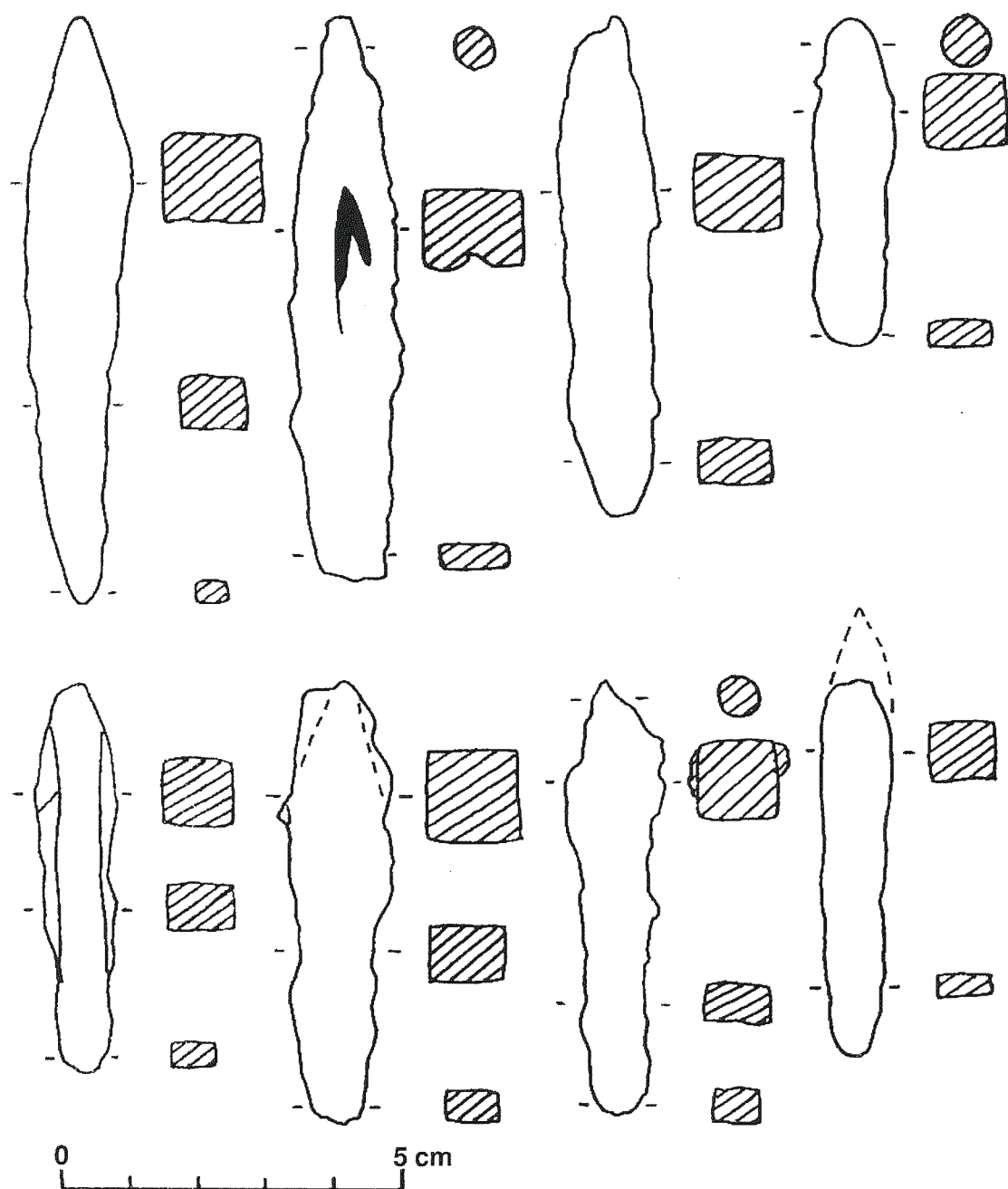
bytki wczesnośredniowieczne z sąsiedniego grodziska „Horodyszcz” (szerzej J. Ginalski 1997, s. 224, przyp. 1 – tam jako „Fajka”; 2000, s. 213). Poszukiwaniami, z ramienia Państwowej Służby Ochrony Zabytków w Krośnie i Muzeum Historycznego w Sanoku, kierował mgr J. Ginalski.

Ryc. 1. Trepcza, pow. Sanok. Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy („Horodna” – stan. 1, „Horodyszcz” – stan. 2, cmentarzisko kurhanowe – stan. 3)

Abb. 1. Trepcza, Kreis Sanok. Mittelalterlicher Besiedlungskomplex („Horodna” – Fundstelle 1, „Horodyszcz” – Fundstelle 2, Hügelgräberfeld – Fundstelle 3)

Рис. 1. Трепча, пов. Санок. Комплекс раннесредневекового поселения („Городня” – пам. 1, „Городище” – пам. 2, курганный могильник – пам. 3)

Ryc. 2. Grzywny grotopodobne z grodziska „Horodna” w Trepczy, stan. 1, pow. Sanok (a–h).

Abb. 2. Pfeilspitzenförmige Eisenbarren aus dem Burgwall „Horodna” in Trepça, Fundstelle 1, Kreis Sanok (a–h)

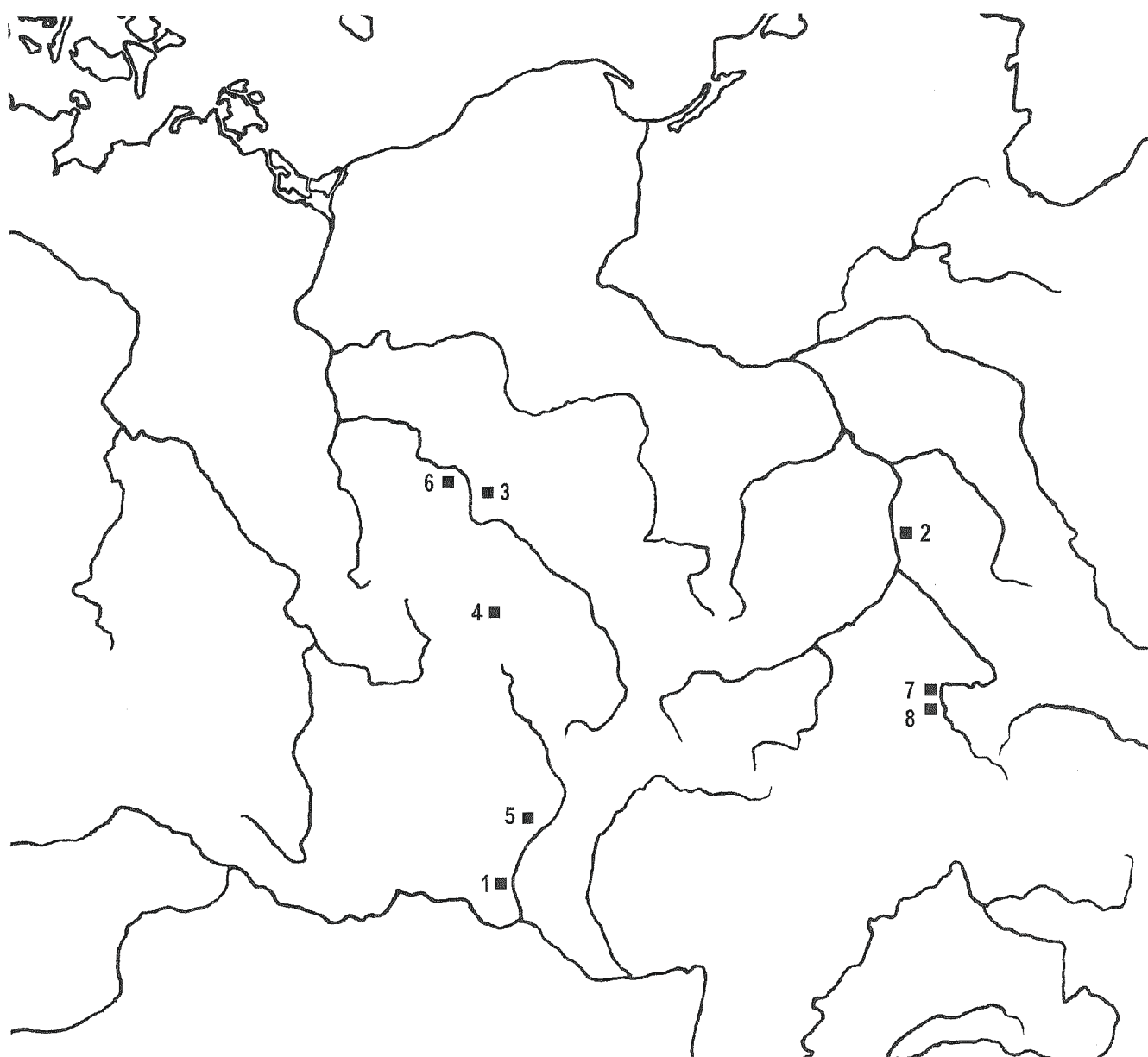
Рис. 2. Наконечникообразные гривны с городища „Городня” в Трепча, пам. 1, пов. Санок (a–h)

równy stratygrafia jak i kontekst znalezisk wskazują jednoznacznie, iż nie mogą pochodzić one z późnego średniowiecza (K. Wachowski 1997, s. 69)⁴. Odkryte przedmioty grotopodobne pochodzą z okresu od IX wieku (m.in. Břecław-Pohansko, Chodlik-Zmijowiska, Czeladź Wielka, Gilów) po około połowę X stulecia (Obiszów)⁵.

⁴ Późnośredniowieczne półfabrykaty grotów beltów do kuszy różnią się jednak zdecydowanie od prezentowanych tutaj zabytków (por. A. Kola, G. Wilke 1975, s. 161–164).

⁵ K. Jaworski 1998, s. 472.

Znaleziska trepczańskie są drugim co do liczności znany dotąd zbiorem grzywni grotopodobnych. Najwięcej tego typu przedmiotów odkryto na grodzisku wczesnośredniowiecznym w Gilowie na Śląsku, gdyż aż szesnaście, z czego sześć egzemplarzy i jedna sztabka, będąca zapewne półsurowcem do ich produkcji, złożone zostały w formie depozytu u podnóża wału, być może jako ofiara zakładzinowa lub ukryte na pewien określony czas z przeznaczeniem do późniejszego użytku (K. Jaworski 1993, s. 217, ryc. 2 e; 1998, s. 470–473). Egzemplarze z „Horodnej” w porównaniu do gilowskich są nieco bardziej masywne i wykazują większą rozpiętość w długości i wadze.

Ryc. 3. Rozmieszczenie znalezisk grzywien grotopodobnych z terenu Czech i Polski (1. Břecław-Pohansko; 2. Chodlik-Żmijowiska; 3. Czeladź Wielka; 4. Gilów; 5. Mikulčice; 6. Obiszów; 7. Trepcza „Horodna”; 8. Trepcza „Horodyszcze”).

Abb. 3. Verteilung der pfeilspitzenförmigen Eisenbarrenfunde aus dem Gebiet der Tschechischen Republik und Polens (1. Břecław – Pohansko; 2. Chodlik – Żmijowska; 3. Czeladź Wielka; 4. Gilów; 5. Mikulčice; 6. Obiszów; 7. Trepcza „Horodna”; 8. Trepcza „Horodyszcze”)

Рис. 3. Расположение находок наконечникообразных гривен на территории Чехии и Польши (1. Бжеслав-Поганско; 2. Ходлик-Жмийовиска; 3. Челядзь Велька; 4. Гилув; 5. Микульчицы; 6. Обишув; 7. Трепча «Городня»; 8. Трепча «Городище»)

Interesujący jest fakt, iż większość grzywien grotopodobnych wystąpiło na stanowiskach, na których odkryto również przedmioty związane z kręgiem wielkomorawskim. Tak było na stanowiskach morawskich a także w Gilowie, gdzie znaleziono m.in. dwa zaczepy ostróg płytkowo-nitowych, pięć elementów garnituru ostrogi, nóż winiarski i brzytwę (K. Jaworski 1997, s. 113–118). Podobnie w Chodliku-Żmijowiskach, gdzie obok wzmiankowanej grzywny wystąpił topór typu „bradatica” (K. Wachowski 1981, s. 154–155; S. Hoczyk-Siwkova, 2000, s. 237–239, ryc. 3/4). Należałoby się więc zastanowić czy omawiana kategoria zabytków

nie wiąże się przypadkiem z oddziaływaniem Państwa Wielkomorawskiego⁶, lub jest jak zauważył K. Wachowski lokal-

⁶ Świadczyć o tym może znalezisko skarbu przedmiotów żelaznych z grodziska „Horodyszcze” w Trepczy powiązanego ze środowiskiem wielkomorawskim, w skład którego wchodziły m.in. misa typu śląskiego i dwa topory (w tym jedna „bradatica”). Skarb ten umieszczają się w przedziale się od 2 połowy IX w. do początków wieku X (J. Ginalski 1997, s. 236–237). Co ciekawe na grodzisku tym w 1998 roku odkryto również co najmniej dwie grzywny grotopodobne – inf. ustna mgr J. Ginalskiego, za którą składam serdeczne podziękowania.

ną odmianą pieniądza pozakruszcowego. W świetle znalezisk trepczańskich nie można się jednak zgodzić z tezą tegoż badacza, wedle której genezę grzywnien grotopodobnych należy wiązać ze Śląskiem, gdzie stanowić miały one substytut płacideł siekieropodobnych (K. Wachowski 1997, s. 67–69). Wydaje się, że przedmioty te miały charakter interregionalny, choć znaczne ich nagromadzenie na ziemiach południowej Polski pozwala wysnuć hipotezę o ich miejscowej genezie i produkcji⁷. Byłyby więc formą pieniądza pozakruszcowego, który funkcjonował obok innych form płacideł, z tym że mógł być przeznaczony do mniejszych transakcji.

⁷ Potwierdzeniem tej hipotezy może być kolejne, ostatnio opublikowane, znalezisko grzywny grotopodobnej ze strefy nadsańskiej. Przedmiot tego typu odkryto na osadzie z VII–X w. (głównie VIII–IX w.) w Uluczu, pow. Brzozów, i określono jako dłućko (I. Mianowska 2001, s. 74, tab. I/3).

Zarysowana hipoteza, choć stosunkowo spójna i prawdopodobna, nie neguje innych możliwości wykorzystania omawianych przedmiotów. Niewykluczone, że stanowiły one jednak półfabrykat do produkcji grotów (a może noży?) lub jak sugeruje K. Jaworski rodzaj gwoździ (?) używanych do łączenia drewnianych elementów konstrukcji wału (K. Jaworski 1998, s. 471).

Wedle powyższych dociekań okazy grzywnien grotopodobnych z „Horodnej” można datować podobnie jak skarb przedmiotów żelaznych z „Horodyszczu”, czyli na 2 połowę IX i początek X wieku. Datowanie takie mieści się także w ramach chronologicznych przyjętych dla tegoż grodziska⁸.

⁸ Gwoli ścisłości należy dodać, iż na grodzisku wystąpiła również XIV-wieczna ostroga, która wraz z innymi militariami średniowiecznymi, zgromadzonymi w zbiorach Muzeum Historycznego w Sanoku, stała się przedmiotem obszerniejszej publikacji (P. N. Kotowicz, 2002).

WYKAZ CYTOWANEJ LITERATURY

- Bartošková A.
1986 *Slovanské depoty železných předmětů v Československu*, [w:] „Studie Archeologického Ústavu Československé Akademie Věd v Brně”, tom 13, Praha.
- Dąbrowska E.
1973 *Wielkie grody dorzecza górnej Wisły*, Wrocław.
- Gajewski L.
1959 *Drugie grodzisko w Trepczy, pow. Sanok*, „AAC”, t. 1, z. 2, s. 232–238.
- Gardawski A.
1970 *Chodlik. Cz. I: Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy*, Wrocław.
- Ginalski J.
1997 *Wczesnośredniowieczne depozyty przedmiotów żelaznych z grodziska „Fajka” w Trepczy koło Sanoka*, „Spr. Arch.”, t. 49, s. 223–241.
- 2000 *Enkolpiony z grodziska „Horodyszczu” w Trepczy koło Sanoka*, „AAC”, t. 34, s. 211–262.
- Hoczyk-Siwkowska S.
2000 *Małopolska północno-wschodnia około roku 1000*, [w:] *Śląsk około roku 1000*, Wrocław, s. 227–245.
- Jaworski K.
1993 *Grodzisko z IX–X wieku w Gilowie koło Niemczy – badania 1991 r.*, „ŚSA”, t. 34, s. 213–225.
- Jaworski K.
1997 *Znaleziska wielkomorawskie w Gilowie, Niemczy i Starym Książu na Dolnym Śląsku*, [w:] *Śląsk i Czechy a kultura wielkomorawska*, Wrocław, s. 113–125.
- 1998 *Konstrukcje obronne wczesnośredniowiecznego grodziska w Gilowie w świetle najnowszych badań*, „ŚSA”, t. 40, s. 463–474.
- Kola A., Wilke G.
1975 *Produkcja grotów bełtów do kuszy w średniowieczu w świetle współczesnych prób eksperymentalnych*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici”, Archeologia V, z. 68, s. 161–181.
- Kotowicz P. N.
2002 *Militaria średniowieczne w zbiorach Muzeum Historycznego w Sanoku*, Sanok.
- Kunysz A.
1963 *Osadnictwo wczesnośredniowieczne w granicach dawnej Ziemi Sanockiej, ze szczególnym uwzględnieniem Sanoka, w świetle źródeł archeologicznych*, „Rocznik Województwa Rzeszowskiego”, r. 3, s. 55–104.
- 1968 *Grodziska w województwie rzeszowskim*, „MSROA za rok 1966”, s. 25–87.
- Lodowski J.
1972 *Sądownel we wczesnym średniowieczu*, Wrocław.
- Mianowska I.
2001 *Frühmittelalterliche Siedlung von Ulucz, kr. Brzozów*, [w:] „Moravia Magna Seria Polona”, t. 1, „Quellen zur slavischen Besiedlung im Karpatengebiet”, Bd. 1, Kraków, s. 61–115.
- Parczewski M.
1984 *Prahistoryczne i średniowieczne źródła archeologiczne z doliny górnego Sanu. Część I: odcinek Sanok-Wara*, „AAC”, t. 23, s. 175–224.
- 1986 *Stan badań nad grodziskami wczesnośredniowiecznymi we wschodniej części polskich Karpat*, „AAC”, t. 25, s. 180–204.
- Parczewski M., Pohorska-Kleja E.
1995 *Najdawniejsze dzieje Sanoka*, [w:] *Sanok. Dzieje miasta*, Kraków, s. 45–88.
- Poleski J.
1996 *Grody plemienne i wczesnopanstwowe w Małopolsce*, [w:] *Początki sąsiedztwa. Pogranicze polsko-rusko-słowackie w średniowieczu*, Rzeszów, s. 109–119.
- 2000 *Małopolska plemienna i państwowa*, [w:] *Śląsk około roku 1000*, Wrocław, s. 199–226.
- Wachowski K.
1981 *Ziemie polskie a Wielkie Morawy. Studium archeologiczne kontaktów w zakresie kultury materialnej*, „Prz. Arch.”, t. 29, s. 151–197.
- 1997 *Śląsk w dobie przedpiastowskiej. Studium archeologiczne*, Wrocław.
- Żaki A.
1951 *Grodziska nad górnym Sanem*, „ZOW”, R. 20, z. 11–12, s. 187–189.
- Żurowski T.
1955 *Trepcza, grodzisko pod Sanokiem*, „Światowit”, t. 21, s. 324–330.

Pfeilspitzenförmige Eisenbarren aus dem mittelalterlichen Burgwall „Horodna” in Trepca, Kreis Sanok

Zusammenfassung

In den Jahren 1994–1995 hat man während der planmässigen, mit Hilfe von einem Metalldetektor auf dem frühmittelalterlichen Burgwall „Horodna” in Trepca bei Sanok durchgeführten Suchforschungen unter anderem acht Metallgegenstände freigelegt, die man anfangs als dornförmige Bolzenspitzen klassifiziert hat. Die genauere Analyse der Funde, wies darauf hin, dass wir hier mit den sogenannten pfeilspitzenförmigen Eisenbarren zu tun haben, die eine Art des erzlosen Geldmittels darstellten, und auch als universales Zahlungsmittel, das zu jeglichen Abrechnungen und Verp-

flichtungen diente, galten. Die meisten Gegenstände dieser Art wurden in Südpolen freigelegt und es scheint, dass sie mit diesem Gebiet genetisch verbunden sind. Interessant ist auch die Tatsache, dass diese Funde oft in Verbindung mit dem großmörischen Kreis treten, was auf ihre südliche Herkunft hinweisen kann. Die Chronologie der pfeilspitzenförmigen Eisenbarren aus „Horodna” schliesst sich in den folgenden zeitlichen Rahmen ein: von der Hälfte des IX Jhs. bis zum Anfang des X Jhs., was mit der bisherigen Datierung des Burgwalls übereinstimmt (IX–X Jh).

Петр Котович

Железные наконечникообразные гривны с раннесредневекового городища «Городня» в Трепче, пов. Санок

Резюме

В 1994–1995 гг. в ходе плановых разведочных работ с помощью металлоискателя на раннесредневековом городище «Городня» в Трепче близ Санока выявлено, среди прочих, восемь железных предметов, которые предварительно определены как черешковые наконечники арбалетных стрел. В результате тщательного анализа установлено, что, в действительности, это так называемые наконечникообразные гривны, являющиеся формой безмонетных денег. Они представляют собой универсальную форму платежного средства, служащего для обеспечения и регулирования платежных обязательств. Наибольшее

количество предметов этого типа выявлено на территории южной Польши, с которой они, видимо, были связаны генетически. В то же время интересно, что данные находки часто выступают с предметами великоморавского круга. Последнее, возможно, свидетельствует в пользу их южного происхождения.

Хронология наконечникообразных гривен с «Городни» имеет узкие хронологические границы: от 2 половины IX в. до начала X в., что согласуется с существующей на сегодняшний день общей датировкой всего городища (IX–XI вв.).